

Stari grad Vitunj u Modruškoj županiji

U Porfirogenetovom popisu starih hrvatskih župa ne nalazimo spomen Modruškoj.¹ Krajevi koje je ta teritorijalna jedinica obuhvaćala, ležali su zapadnije od župa poznatih caru piscu, a kao rijetko napućeni nisu iziskivali u to rano doba neku posebnu političku organizaciju. Tek spomenici dvanaestog stoljeća spominju ime Modruš, najprije kao župu u splitskoj nadbiskupiji (1163) i krbavskoj biskupiji (1185), te kao županiju kneštvo, kada je darovana knezu Bartolu II Krčkom (1193).² Istu županiju, zajedno s Vinodolom, potvrdio je Krčkima Andrija II (1225),³ i od tog se vremena Modruš javlja redovito, uz ostale posjede Krčkih, u potvrđama njihovih privilegija.

Iako je u ranom srednjem vijeku područje Modruša moralo biti pokriveno gustim šumama i rijetko naseljeno, ipak je važnost ovog teritorija došla odmah do izražaja, kad su se u zapadnom dijelu Panonske nizine počeli razvijati jači urbani centri. Preko Modruša vodi naime najkraći i najprirodniji put iz zapadne Panonije na more, veza Zagreb—Senj. Važnost posjedovanja ove značajne žile kucavice, koja je postojala nesumnjivo još i u antici,⁴ pokazuje i težnja Krčkih da zavladaju što većim dijelom tog prirodnog puta. To im i uspijeva, pošto se krajem trinaestog stoljeća infiltriraju u upravu Senja, a početkom četrnaestog stoljeća postaju gospodari Gacke. Tako nastaje glavna osovina posjeda Krčkih: Krk—Senj—Modruš.⁵

Područje modruške županije obuhvaća nekoliko plodnih gorskih dolina i polja sjeverno od Kapele, u porječju rijeka i rječica Dobre, Mrežnice, Tunjčice, Munjave, Dretulje, a djelomično i toka Kupe. Centar, grad Modruš, razvio se zbog važnog tranzitnog položaja i zbog većeg kompleksa obradive zemlje oko Dobre, Munjave i Dretulje,⁶ prostranog polja oko današnjeg Ogulina, Oštarija, Josipdola do Plaškog. Rječne doline, u prvom redu dolina rijeke Dobre, služile su kolonizaciji zapadnih dijelova županije sve do Kupe i Gorskog kotara. Krčki su kolonizirali Gorski kotar s dvije strane, iz svojih primorskih posjeda — Vinodola, te prodirući od Modruša dolinom Dobre prema Vrboskom, Moravicama, Lukovdolu i Skradu. Malo znamo o tome kako je teklo naseljavanje ovog prašumskog kraja. Ali tko zna kako je Gorski kotar teško pristupačan iz Vinodola, jasno mu je da se glavna kolonizacija iz pozadine odvijala upravo tokovima rijeka. Frankopani već u petnaestom stoljeću potpuno vladaju Gorskim kotarom. Južni i zapadni dio — Delnice, Lokve, Čabar, Brod i Gerovo — pripadaju administrativno Vinodolu 1481, a istočni i sjeverni dio — Lukovdol, Bosiljevo, Vrbosko i Moravice — Modrušu.⁷

¹ *Konstantin Porfirogenet: De administrando imperio*, hrvatski prevod: dr Nikola pl. Tomašić, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva*, 20/1918, str. 78.

² *Smičiklas: Codex diplomaticus*, II, str. 96, 192—194, 262—263.

³ *Ibidem*, III, str. 244—245.

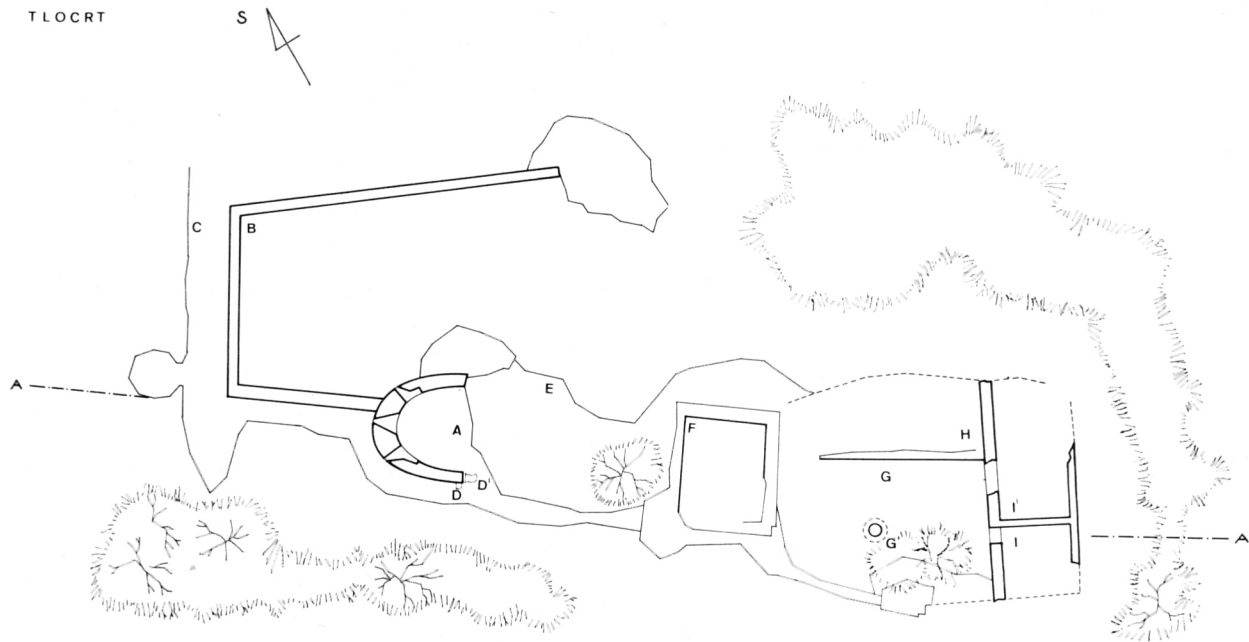
⁴ *Đ. Szabo*, *Stari gradovi u Hrvatskoj*, str. 167.

⁵ V. Klaić, *Krčki knezovi Frankopani*, I, str. 42—43. Numeracije knezova Krčkih donosim po Klaićevoj genealogiji.

⁶ *Klaić*, o. c., str. 71—72.

⁷ Po Klaiću, o. c., str. 43, modruška je županija graničila na jugozapadu s drežničkom, na jugu s Gackom, na zapadu i sjeverozapadu s Vinodolom, na sjeveru sa zagrebačkom i na istoku s goričkom županijom.

⁸ *E. Laszowski*, *Gorski kotar i Vinodol*, str. 14, 28, Klaić, o. c., 50—51.

1 Tlocrt starog grada Vitunja (arh. snimak Gvozdanović S.)

Unutar modruške županije postoji čitav niz srednjevjekovnih spomenika, što u ruševinama što djelomično sačuvanih.* To je u prvom redu sâm centar, grad Modruš, na strateški izvanrednoj glavici visine 680 m. Modruški grad, zvan i Tržan, postoji sigurno već u dvanaestom stoljeću, ako ne ranije, a tradicija naselja na glavici potječe vjerojatno još iz prethistorije. Kroz sav srednji vijek postepeno raste naselje pod gradom, da bi procvat doseglo u petnaestom stoljeću, kada kroz kraće vrijeme postaje i središtem biskupske stolice (1460—1493).⁸

Ruševine, humci, tragovi zidova, ostaci četiriju znatnih srednjovjekovnih crkava govore rječito o veličini naselja pod modruškim gradom. No provale Turaka već su krajem petnaestog stoljeća načele ovu cvatuću naseobinu⁹ i uskoro je okončale. Ostao je samo grad, koji je do osamnaestog stoljeća služio kao krajiška utvrda.¹⁰

U neposrednoj blizini Modruša podigao je knez Ivan V. Krčki samostan sv. Nikole u Gvozdu, čiji je hospicij služio putnicima i trgovcima. Ovaj naš sv. Bernard imao je navodno i do 80 redovnika.¹¹ Ruševine te zadužbine Krčkih knezova vide se i danas zapadno od Modruša, zaraštene šumom.

I u blizini ostalih atraktivnih zona podižu se utvrde: nad Plaškim poljem grad Plaški, nad Tunjčicom Tunj, nad Dobrom Vitunj i Gomirje na ulazu u kotlinu Vrbo-

skog, prema Korani Poloj i Ključ, na visoravni između Kupe i Dobre Bosiljevo i možda već u srednjem vijeku i prvotni Severin.¹² Posljednji Frankopan velikog stila, Bernardin, podigao je na prijelazu iz petnaestog u šesnaesto stoljeće Ogulin, da osigura posjede od sve češćih zaletavanja Turaka.¹³ U Oštarijama je veliki mecen, Martin Frankopan, izgradio sredinom petnaestog stoljeća golemu crkvu (duljine cca 55 m), koja i danas imponira dimenzijama i oblicima, premda je tek djelimično očuvana.¹⁴ U Čabru i Brodu već se nalaze zdanja iz vremena Zrinskih.¹⁵ Ovaj raspored utvrda i drugih značajnijih objekata dokazuje znatnu srednjovjekovnu urbanizaciju kraja oko Plaškog, oko porječja gornjeg toga Mrežnice i Tunjčice, na visoravni između Dobre i Kupe, te u današnjoj ogulinskoj kotlini. Nad njom bdije grad Vitunj, smješten na 663 m visokom gorskom izdanku Kleka.

Ruševini grada se pristupa putem iz istoimenog sela južno, postepeno se penjući istočnim obronkom jezičca. Put vodi do sedla između tog obronka i ostalog gorskog masiva, a odatle se odvaja udesno, te nas hrptom izdanka vodi do grada na krajnjem, nešto uzdignutom sjevernom vršku. Takav položaj rado zauzimaju srednjovjekovni gradovi u Hrvatskoj, na primjer, Hreljin, Grižane, Samobor, Zimić... Uski hrbat je uvjetovao položaj, nizanje pojedinih dijelova grada. Prilazeći sa za-

* Starinu naselja u okolini Josipdola pokazuje nalaz starohrvatskog nakita na lokalitetima Munjava i Sušnjevo Selo, vidi Ksenija Vinski-Gasparini: Ranosrednjovjekovni slavenski zlatni nakit u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Starohrvatska prosvjeta III/2, 1952, str. 19—27.

⁸ Klaić, o. c., 45—46.

⁹ Klaić, o. c., 225.

¹⁰ Szabo, o. c., 168.

¹¹ Klaić, o. c., 48. Hospicij se obnavlja još 1708.

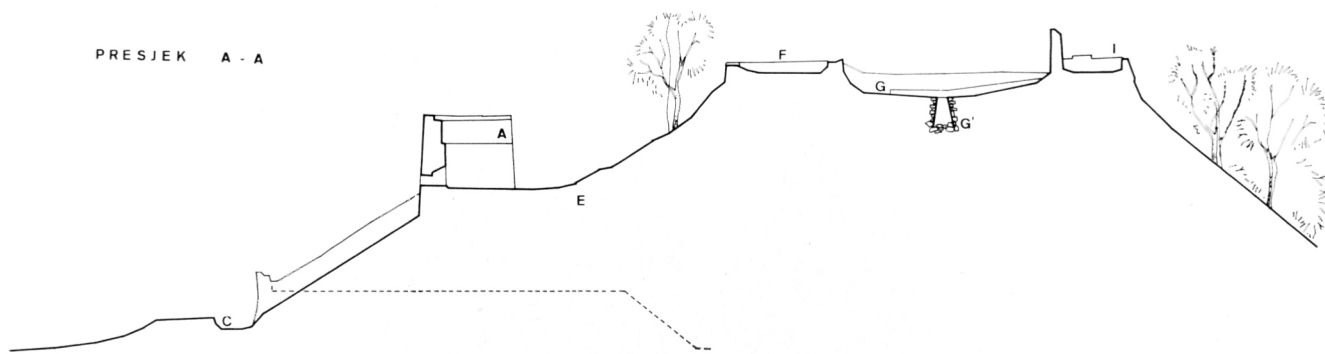
¹² S. i V. Gvozdanović, Izvještaj Institutu za god. 1966.

¹³ Szabo, o. c., 172.

¹⁴ Ibidem, 171—172.

¹⁵ Laszowski, o. c., članci Čabar i Brod.

PRESJEK A - A

2 Presjek A—A starog grada Vitunja (arh. snimak Gvozdanović S.)

pada, najprije susrećemo znatnu ruševinu kule, tlocrtnog oblika otvorenog slova »U« (A). Pred njenom su zapadnom i sjevernom stranom ruševine prostranog pravokutnog dijela, možda predbrana (B). Zapadno su ispred spomenutog dijela tragovi jarka (C), koji je grad odvajao od preostalog dijela izdanka. Položaj predbrana upućuje na to da je stari pristupni put možda vodio sjevernim obronkom, sada zaraslim gustom šumom. Zid »predbrana« je grubo strukturirano, kao da je građeno na brzinu, od kamenih komada različitog formata, vezanim debelim naslagama žbuke. Masivni zidovi kule A čvrsto su zidani iz nepravilno pritesanih i lomljenih kamenova, spojenih u homogeni konglomerat tvrdom sivkastom žbukom. U ruševini kule dvije su oveće puškarnice, jedna uperena prema zapadu, druga prema jugozapadu. Na sjeveroistočni kraj kule naslanja se poprečni zid, zatvarajući put u unutrašnjost grada (D), te fragment zida u smjeru istoka (D'). Iza kule nailazimo ponovno na trag nekog jarka (E), obrane originalnog dijela grada. Na povišenom mjestu nad jarkom stajala je veća zgrada ponešto izduženog i ne savim pravilnog pravokutnika (F). Oblik joj se može naslutiti tek u temeljima. Ostala je samo unutrašnja masa zida, čvrst konglomerat. Sudeći po ostacima, zid nije bilo pravilno. Žbuka je svijetla, sivobjeličasta. Podrumske prostorije ove zgrade bile su usječene u kamenu živcu. Iza tog objekta slijedilo je nepravilno dvorište (G) s bunarom kružnog otvora (G') uz južni ogradni zid. Pažljivo zidan bunar širi se prema dolje. Sa sjeverne strane dvorište obrubljuje neka izdužena prostorija (H), a s istoka ruševina dviju pravokutnih prostorija (I, I'). Ovdje je zid najbolje očuvan, te lako čitamo strukturu: kamen je otesan približno u kvadre, složene u donekle pravilne nizove. Visine nizova variraju. Sljubnice su tanke, žbuka svijetla, s mnogo vapna. Zidovi dviju krajnjih prostorija tanji su od ostalih. Nisu imale strogo obranbenu funkciju, jer su ti dijelovi grada zaštićeni s juga i istoka gotovo okomitim padinama, a sa sjevera strmom stijenom. Srednjovjekovnoj ratnoj tehnici taj je dio grada bio nepristupačan. Po svoj prilici tu su se smjestile stambene prostorije. Ovaj kratki opis pokazuje da po oblicima, strukturi zida i žbuci možemo razlikovati tri faze izgradnje. Prvoj fazi pripadaju ostaci prostorije F, to su temelji približno kvadratične branič-kule, »donžona«, stambenog tornja. Takav je oblik utvrde karakterističan za romaničko raz-

dooblje.¹⁶ U zapadnoj se Evropi grade donžoni oko 1000—1200, kada ih zamjenjuju složeniji oblici grada, koji, međutim, često uključuju i raniji romanički donžon. Donžoni variraju po obliku i formatu. Susrećemo kružne, pa i poligonalne primjere. Kvadratični tlocrt je češći. Pitanje je kada se javljaju i do kada traju u Hrvatskoj. Utvrditi ih se može u četrnaestom stoljeću — Blagaj na Sani¹⁷ — a u području Krčkih ima isti oblik kula u Bribiru, datirana natpisom 1302.¹⁸ U Novom postoji već u drugoj polovini trinaestog stoljeća grad složenijeg tipa s palasom kako slijedi iz eshatokola i člana 21. Vinodolskog zakonika.¹⁹ Znatno pregrađena branič-kula u Novom čuva u temeljima oblik kule tog grada iz trinaestog stoljeća. Modruški grad posjeduje

¹⁶ Za inozemne primjere može se pogledati bilo koji pristupačni pregled povijesti evropskog tvrđavnog graditeljstva. Kao dobar priručnik preporučuje se zbog konciznosti, preglednosti i suvremenog pristupa knjiga: Armin Tuulse: *Burgen des Abendlandes*, Wien, 1958. Mnogo podataka za burgologiju donosi i francuski tromjesečnik *Bulletin Monumental*.

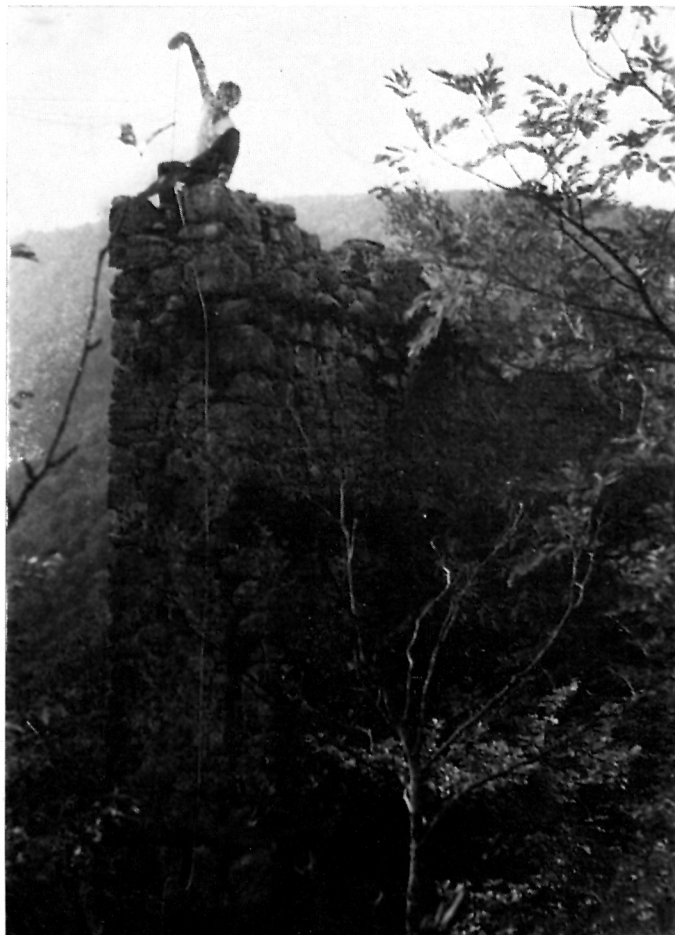
¹⁷ Ivo Bojanovski, *Blagaj na Sani*, *Bulletin JAZU*, XII/3, str 6—18.

¹⁸ Szabo, o. c., 186.

¹⁹ *Barada Miho*, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, str. 107, 133.

3 Struktura zida starog grada Vitunja

4 Ostaci starog grada Vitunja

također snažnu branič-kulu kvadratnog tlocrta.²⁰ Može se pretpostaviti da je grad postojao već u dvanaestom stoljeću, ali su današnji oblici vjerojatno najranije iz trinaestog stoljeća. Tornjevi branič-kule mogu se utvrditi i u jezgri nekih kasnijih složenijih kompleksa, inkorporirani u neke od naših u dokumentima najranije spomenutih gradova (Medved-grad, Ozalj).²¹ Kod nas, dakle, u trinaestom stoljeću, ako ne i ranije, postoji običaj podizanja takvih kula. S druge strane, teško je odgovoriti do kada traje ta praksa podizanja malih gradova, koji se sastoje samo od »donžona« i dvorišta. Manji rodovi u zabačenijim krajevima, čini se, podižu takve gradove i kasnije, paralelno s kompliciranijim zdanjima jačih feudalaca. Niz takvih manjih gradova, često s kružnom kulom, susrećemo na području Korduna i Banije.²² U Dalmaciji podižu još u tursko doba kvadratne stambene tornjeve (Seget, Klek, Lopud, Koločep, Marina). Donedavna su u upotrebi u Makedoniji i Crnoj Gori.²³

Vitunjski »donžon« nije posve pravilan, no ta nepravilnost ne mora biti izraz starine, već slabijeg zidarskog umijeća u unutrašnjosti. Postoje takvi nepravilniji »donžoni« i drugdje, na primjer konture nepravilnog tornja naziru se u sredini kaštela u Ledenicama, u Hrvatskom primorju.²⁴ Postoji i znatna sličnost žbuke između ledeničkog i vitunjskog primjera. Ledenički se toranj, kao najstariji dio grada, može datirati s dosta sigurnosti u drugu polovinu trinaestog stoljeća ili ranije.²⁵

Na području Krčkih možemo, dakle, u trinaestom i četrnaestom stoljeću ustanoviti niz takvih objekata, pa ne griješimo ako i vitunjski toranj datiramo u to razdoblje. U modruškoj županiji nalazimo slične kule još kod gradova Tounja i Bosiljeva. Snažan »donžon« Tounja je, na žalost, potpuno upropašten,²⁶ a grad Bosiljevo, pregrađen restauracionim zahvatom grofa Nugenta, ne pruža sigurne oslonce za komparaciju. Bosiljevo se spominje 1334,²⁷ te je kvadratična branič-kula, uklopljena

²⁰ S. i V. Gvozdanović, navedeni izvještaj.

²¹ S. Gvozdanović, Prilog istraživanju srednjovjekovnih starih gradova u Hrvatskoj, neobjavljena habilitaciona radnja: članci Ribnik, Medvedgrad, Ozalj.

²² S. i V. Gvozdanović, navedeni izvještaj. O tome ćemo još pisati pod naslovom: »Neke indicije za genezu gotičkog burga u Hrvatskoj«.

²³ Deroko, Srednjovjekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji, sl. str. 21, 25, 26.

²⁴ O gradovima u Hrv. primorju opširnije drugom prilikom pod naslovom: »Frankopanski gradovi u Vinodolu«.

²⁵ Na temelju Vinodolskog zakonika i isprave u Smičiklasu, datirane: Senj, 14. VI 1248, gdje se prvi put spominju Ledenice.

²⁶ Vidi sliku u Laszowski, Hrvatske povijesne građevine. Također i navedeni izvještaj.

²⁷ Szabo, o. c., str. 173.

5 Ostaci starog grada Vitunja

u kasniju složeniju osnovu, mogla postojati u to vrijeme ili prije.

Drugoj fazi Vitunja pripadaju bez sumnje prostorije oko dvorišta. Tanji zidovi i svijetla žbuka još svjedoče za srednjovjekovno razdoblje. Nakon osnovnog romaničkog dijela, slijedi ovdje za gotiku karakterističan palas. Na položaju oko bunara vjerojatno su postojale neke drvene zgrade, zaštićene tvrdom branič-kulom na jedinoj za napad izloženoj strani. U ovom se obliku morao nalaziti grad u vrijeme modruške podjele 1449,²⁸ kada nalazimo prvi pisani spomen o njemu. Tom je prilikom Vitunj zapao Stjepana II Frankopana, zajedno s Modrušom, Grobnikom i Dubovcem, te dijelom Krka i Senja. Taj je posjed potvrdio kralj Matija Korvin Stjepanu i njegovom sinu Bernardinu 1. III 1481. Tada je Vitunj, zajedno s Ključem i Plaškim, pripadao Modrušu.²⁹ Posljednji veliki posjednici među Frankopanima su Bernardin i njegov unuk nasljednik Stjepana III. Potvrda iz 1481. pokazuje da su Stjepan II i Bernardin — začetnik ozaljske loze Frankopana — vladali osim Modrušom i dijelom Vinodola, Ozljem, Ribnikom, Dubovcem i Zvečajem. Bernardin je još proširio taj posjed, povrativši neke, za Frankopane izgubljene teritorije u Primorju.³⁰ Bernardin dakle vlada velikim dijelom Vinodola, Gorskim kotarom, Modrušom, te krajevima oko srednje Kupe. Za osiguranje posjeda podiže

oko 1500. u ravnici istočnije od Vitunja Ogulin, zatvarajući tako dolinu Dobre. Čini se, istovremeno popravljajući i »modernizira« Vitunj. Vitnujska kula A se približuje ogulinskim kulama tlocrtom i debljinom zidova. Oblik kule poput slova U poznat je već antici (Avanches-Aventicum), a nastavlja se i u arhitekturi Bliskog istoka. Tamo su ga upoznali Križari (Crac de Chevaliers). Postoji u Evropi od trinaestog stoljeća nadalje (Carcassone, Angers, Murten), a osobitu važnost dobiva s uvođenjem artiljerije, kada se zaobljene kule pokazuju otpornijima od uglatih.³¹ I ovu posljednju fazu izgradnje Vitunja treba datirati oko kraja petnaestog ili početka šesnaestog stoljeća. Dio grada s kulom A već je pripravan za artiljerijsku vatru. Usmjeren je u pravcu odakle se najprije može očekivati navala, odnosno u kojem se može efikasno upotrijebiti artiljerijska obrana.

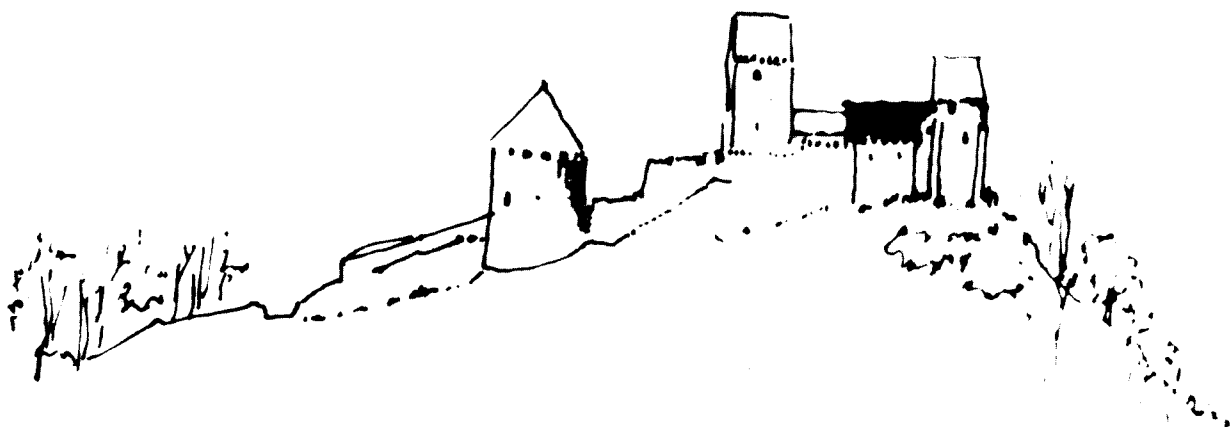
Ova modernizacija nije mnogo produžila vijek Vitunja. Izdignut na visokoj kosi, po strani od glavnog puta,

²⁸ Klaić, o. c., 235 (... oppidum Modrusa cum castro Thersan, ac alia castra et castella Wytun, Grobnik et Dubovacz vocata).

²⁹ Klaić, o. c., str. 295.

³⁰ Laszowski: Gorski kotar i Vinodol, str. 131 (Bakar), 222 (Bribir), Klaić, o. c., str. 57.

³¹ Vidi opasku br. 15.

6 Skica pokušaja rekonstrukcije Vitunja

staro tipično gnijezdo feudalne uprave nije više imalo smisla u novoj ratnoj tehnici. Njegovu ulogu preuzima u ravnici Ogulin, te je grad Vitunj već 1575. zapušten.³² Doduše, spominje se još kao grad 1668, prilikom spora oko zemlje pod Vitunjem, između Ogulina i Gomirja; tom prilikom se navodi da su na Vitunju prije stajali topovi glasnici ogulinske krajine.³³

Grad se postepeno raspadao dok nije stigao u današnje, potpuno fragmentarno stanje. No upravo zbog toga je lakše pristupačan istraživanju, pa i bez arheoloških zahvata i raščišćavanja. Zbog porazbacanih ruševina predstavljaju redovito veći problem gradovi koji su rušeni silom, osobito artiljerijskom vatrom.³⁴ Snalaženje u takvim prilikama je bez većih fizičkih zahvata nemoguće. Začudo, na Vitunju nije izrasla bujna šikara,

koja inače guši naše stare spomenike, pa i to olakšava promatranje. Ipak bi i ovdje studiozni arheološki zahvat dao preciznije rezultate. Vitunj je lijep primjer malog, tipično gorskog srednjovjekovnog grada, koji traje više stoljeća, prilagođujući se, unutar datih mogućnosti, zahtjevima vremena. Upravo zbog toga što se faze izgradnje mogu s priličnom sigurnošću razlučiti, i datirati, ovaj grad može poslužiti kao komparativni materijal za dalja istraživanja.

³² Szabo, o. c., str. 172.

³³ Radoslav Lopašić, Spomenici tržačkih Frankopana, Starine JAZU XXV, isprava br. 100.

³⁴ Na primjer Ledenice.